

Ataerkil Döngü İçerisindeki Türk Aile Hukuku Alanında Feminist Hukuk Düzenlemeleri^(*)

Feminist Law Regulations in the Field of Turkish Family Law in the Patriarchal Cycle

Güzide İrem CAN

Yüksek Lisans Öğrencisi

İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi
Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü

Anahtar Kelimeler

*Feminizm,
Kadın Erkek Eşitliği,
Ataerkillik,
Aile,
Türk Aile Hukuku
Düzenlemeleri,
Özel Olan Politikadır.*

Öz

Günümüzde “kadının varlığı” açısından her ne kadar Türk aile hukuku alanında ataerkil döngüden kurtulmaya yönelik hukuki düzenlemelerin yapıldığı ve Anayasa Mahkemesi tarafından verilmiş olan kararların yer aldığı gerçeği var olsa da mevcut düzen içinde kadınların devamlı olarak aile ve toplum içinde varlık mücadelesi verdiğini söylemek yerinde olacaktır. Kadın-erkek arasındaki eşitsizliğin giderilmesine yönelik ilk olarak yaratılması gerekenin toplumsal bilinç olduğu söylenmekle birlikte kadınlara yönelik hukuki düzenlemelerin yalnızca yazılı metinler içinde yer almasından ziyade yaratılacak olan toplumsal bilinç ile beraber bu hukuki düzenlemelerin fiilen hayata geçirilmesini sağlamaya yönelik adımlar atılması gerekmektedir. Kanaatimizce, “mahrem” kabul edilen alana hapsolan kadının maruz kaldığı şiddetin, “özel alan” içerisinde görülmekten çıkarılarak politik alana taşınması ve burada bir kamusal mücadelenin yaratılması önem arz edecektir. Çalışma metni, temeli 1700’lerde atılmış, 1980’lerde yükselişe geçmiş feminizm kavramını; günümüzde cinsiyetçi yapı ve sömürüyü ortadan kaldırma amacını taşıyan, “ataerkil yapıya sahip” Türk aile hukuku sistemi içinde yer alan kadını ve kadın haklarını, mevzuat değişiklikleri ve Anayasa Mahkemesi içtihadındaki gelişmeler ışığında ve “özel olan politiktir” anlayışı temeline açıklamayı amaçlamaktadır.

Keywords

*Feminism,
Gender Equality,
Patriarchy,
Turkish Family Law
Regulations,
The Personal is
Political.*

Abstract

Nowadays, in terms of the “existence of women”, although there is the fact that legal arrangements have been made to get rid of the patriarchal cycle in the field of Turkish family law and there are decisions taken by the Constitutional Court; it would be appropriate to say that women are constantly struggling for existence in the family and society in the current order. Although it is said that the first thing to be created in order to eliminate the inequality between women and men is social awareness, it is necessary to take steps to ensure that these legal regulations are actually put into practice with the social awareness to be created, rather than just including the legal regulations for women in written texts. In our opinion, the necessity of creating a preventive public intervention against this political situation will have taken an important step by getting rid of the thought that the violence to which the woman who is imprisoned in the relationship of home and marriage, which is accepted as “private”, will be experienced “in private”. The text of the study covers the concept of feminism, which was founded in the 1700s and on the rise in the 1980s; aims to explain women and women’s rights within the “patriarchal” Turkish family law system, which aims to eliminate the sexist structure and exploitation today, in the light of legislative changes and developments in the Constitutional Court’s case-law, and on the basis of the understanding of “the personal is political”.

^(*) Araştırma Makalesi.
Hakem denetiminden geçmiştir.

Gönderim Tarihi: 11.01.2023, Kabul Tarihi: 15.06.2023.

GİRİŞ

“Kol kırılır, yen içinde kalır.”, “er olan ekmeğini taştan çıkarır”, “saçı uzun olanın akli kısa olur”, “er gelir ev taşar, er gider ev şaşar”, “kadının şamdan altını olsa mumu dikecek olan erkektir” ve yüzlerce gibi eril ve ilkel söylemlerle ve bu söylemlerin günlük hayatta vücut bulmasıyla karşılaşmak çoğu kadının yaşamı boyunca rastladığı ve yanlışlığına direndiği bir durum olmakla beraber “ataerkil” hukuk sistemi içinde eril baskınlığının açıkça kaleme alındığı düzenlemeler sonucunda Türk aile hukuku alanında feminizm mücadelesinin büyük bir savaş verdiğini söylemek doğru olacaktır. Türk aile hukuku içindeki feminizm mücadelesinde ilk olarak anlaşılması gereken erkek otoritesi altındaki kadının yerinin ne olduğu ve bu otorite altındaki kadının kurtuluş mücadelesinden ne amaçlandığı olmalıdır. Bu çalışma, temeli 1700’lerde atılmış, 1980’lerde yükselişe geçmiş feminizm düşüncesi temelinde günümüzde cinsiyetçi yapı ve sömürüyü ortadan kaldırma amacını taşıyan, “ataerkil yapıya sahip” Türk aile hukuku sistemi içinde yer alan kadını ve kadın haklarını; mevzuat değişiklikleri, Anayasa Mahkemesi kararları ışığında ve “özel olan politiktir” anlayışı temelinde açıklamayı amaçlamaktadır.

I. FEMİNİZM KAVRAMI VE FEMİNİST HUKUK TEORİSİ

“Feminizm” sözcüğü ilk olarak 1890’larda Fransa’da ortaya çıkmıştır ancak bu sözcüğün kapsamı, anlamı ve etkileri ile ilgili büyük tartışmalar günümüzde de sonsuz bir döngü şeklinde devam etmektedir¹. Feminizm, kadınlara erkeklerle birlikte eşit haklar ve fırsatlar tanınmasını amaçlayan bir akım olmakla birlikte mevcut düzen içindeki cinsiyetçiliği, cinsiyetçilikten kaynaklanan kadın hakları sömürsünü ve eril düzen içindeki baskı ve ayrımcılığı ortadan kaldırmayı hedefleyen bir harekettir². Feminizm hareketinin mantığını anlayabilmek, öncelikle onu yaratan durum ve koşulların tarihi süreç içinde incelenmesini gerektirir, özetle “kadının tarihi süreç içindeki konumunun” farkındalığının edinilmesi ile başlar. “Eğer bütün insanlar doğuştan özgürse, nasıl oluyor da kadınlar köle olarak doğuyor? Çünkü kadınlar, erkeklerin tutarsız, belirsiz, bilinmeyen, keyfi iradelerine tabi olduklarına göre, bu, Kölelik Durumu değil de nedir?” isyanı ile beraber bu farkındalığı yaratan, “Feminizmin Annesi” olarak kabul edilen ve kadınların zorunlu evlilikleri ile birlikte kadın cinsiyetinin “köle” olarak atfedilmesine isyan eden kişi, ilk İngiliz feminist *Mary Astell* olmuştur. *Mary Astell*’in cinsiyet sömürüsüne ilişkin sosyal sorgulaması ile beraber ilerleyen yıllar içinde kadınların eğitim hakkına sahip olabilmesi için bu düşünce üzerinden ilerleyen ve yaşamı boyunca eril söylem ve fikirlere karşı çıkan *Mary Woolstonecraft*’ın söylemlerini dikkate almak gerekmektedir⁴. 19. yüzyıl içindeki kadının konumu düşünüldüğünde kadın, aile hayatında gizli/özel tutulmuş ve siyasi haklardan yoksun bırakılmıştır. Gizli/özel sayılan bölümlere örnek olarak mülga 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi’nde⁵ aile reisinin erkek olarak belirlenmesi veya evlilik içi tecavüzün mülga 765 sayılı Türk Ceza Kanunu’nda⁶ suç olarak düzenlenmemiş olması; aile yapısını erkek için cennet, kadın içinse “şiddet” kültürünün egemen olduğu bir cehennem haline dönüştürebilmesi verilebilir. Bu yaklaşıma geçmişte karşı çıkmış ilk feministlerden olan *Mary Wollstonecraft*, modern dünyanın tiranlıktan kurtulması için sadece “kralların ilahi haklarına” değil “kocaların ilahi haklarına” da karşı

¹ Kavramsal olarak feminizm ve bu kavramın gelişimine ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. NALBANT, Fatma / KORKMAZ, Tuğrul: “Feminist Teori Temelinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Türkiye Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019, Cilt 5, Sayı 2, s. 167-169; SAĞLAM, Mehmet Ali: “Feminist Kuramda Kadının Politik Ekonomisi ve Dönüşümü”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 2020, Sayı 46, s. 396 vd.

² WALBY, Sylvia: “Feminism in a Global Era”, *Economy and Society*, 2002, Cilt 31, Sayı 4, s. 533; HUMM, Maggie: *The Dictionary of Feminist Theory*, 2. Baskı, Prentice Hall/Harvester Wheatsheaf, New York, London, 1995, s. 93; ANDERMAHR, Sonya / LOVELL, Terry / WOLKOWITZ, Carol: *A Concise Glossary of Feminist Theory*, Arnold, London, 1997, s. 76-77; LERNER, Gerda: *The Creation of Patriarchy*, Oxford University Press, New York, Oxford, 1986, s. 236.

³ BERKTAY, Fatmagül: *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul, 2018, s. 41.

⁴ Fransız İhtilali’nin temelini tepki olarak yazılan *Mary Wollstonecraft*’in “*Vindication of the Rights of Women* (Kadın Haklarının Savunması)” adlı eseri modern feminizmin ilk çalışması olarak kabul edilmektedir. Bkz. NALBANT / KORKMAZ, s. 168.

⁵ 04.04.1926 tarihli ve 339 sayılı Resmî Gazete.

⁶ 13.03.1926 tarihli ve 320 sayılı Resmî Gazete.

çıkılması gerektiğini söylemiştir⁷. *Mary Astell*'in temel attığı feminist düşüncelerin ışığında, 1792 yılında *Mary Woollstonecraft* tarafından kaleme alınan “Kadın Haklarının Savunusu” eseri, feminist hareket için bir başlangıç noktası oluşturmakla beraber ileriye dönük feminist düşünceyi de etkilemiştir. “Feminist hukuk teorisi” kavramı ilk defa ABD’de 1978 yılında *Ann Scales* tarafından kullanılmıştır⁸ ve günümüz incelemelerine de ışık tutmaktadır. Feminist hukuk teorisinin başlıca amacı kadınların bizzat kendi varlıklarını ortaya koyması ve hukuk tarihi içinde geçmişi, bugünü ve geleceği sınırlandırmaktır. Söz konusu sınırlandırmanın gerçekleşmesinin önemi, kadınların kendi konumlarının farkındalığını ortaya koyarak hukuk tarihi içinde erkek otoritesinden arınmış ve kendilerine eşit hak ve fırsatların tanındığı düzen içinde “birey” olarak kabul edilmesini sağlamaktır⁹. Feminist hukuk teorisi, çağdaş düşünceye önemli ve özgün katkılarda bulunan bir alandır. Teori ve pratik, kamusal ve kişisel (özel) olan arasındaki ayrılmaz bağ konusundaki ısrarı ile karakterize edilmektedir. “Özel (kişisel) olan politiktir” sloganında da sembolize edildiği üzere feminizmde teori ve pratiğin çok özel bir ilişkisi vardır. “Özel (kişisel) olan politiktir” sloganı, çalışmanın ilerleyen kısımlarında incelenecektir.

II. ERKEK OTORİTESİ: ATAERKİL KAVRAMI

Ataerkil kavramı, tarihte kadınlara ve onların hayatına hükmeden egemen erkeklerin süreçlerini, fikirlerini ve toplumsal yapılarını kapsar¹⁰. İktidarı elinde bulunduranlar, bir diğer ifadeyle erkekler, toplumun değer ve kurumlarını belirler; kadınlara ait olmayan bir siyasi sistem kurar ve onları bunlardan dışlar. Aynı zamanda erkekler, kanunları ve anayasaları hazırlayarak hukukun en üst düzeydeki kurallarını ve yürürlükte olan tüm yasaları belirler¹¹. *Catherine A. Mackinnon*'ın “erkek üstünlüğünün, yani eril iktidarın egemen olduğu toplumlarda erkeklerin görüşlerinin objektif ölçütlermiş gibi sivil topluma egemen olduğu, erkeklerin bu anlayışa dayanarak dünyanın dörtte üçüne (yani kadınlara ve çocuklara) hükmettikleri görülmektedir.”¹² deyişi ile feminizm savunucularının günlük, siyasi ve akademik hayatta kullanılan dil ve düzenlemelerin erkek iktidarı tarafından yaratıldığını, eril metodoloji ve fikirle harmanlanmış bu “iktidarın” güçlenmesinin önüne geçmeyi amaçladığı açıkça anlaşılmaktadır.

III. TÜRKİYE CUMHURİYETİ VE FEMİNİST HUKUK ANLAYIŞI İLİŞKİSİ: TÜRK AİLE HUKUKU ALANINDA FEMİNİST HUKUK DÜZENLEMELERİ

A. Aile Kavramı ve Kadının Aile İçindeki Varlığı

Aile kavramı, süreçleri ve işlevleri zaman ve mekâna göre değişen bir kurumu ifade eder. Bu nedenle evrensel bir kurum olan aile hakkında her zaman ve her yerde geçerli olacak genel bir açıklama yapmak mümkün olmasa da¹³ Türk Dil Kurumunun “aile” kavramına ilişkin yapmış olduğu tanımlamaya göre aile, “evlilik ve kan bağına dayanan; karı, koca, çocuklar, kardeşler arasındaki ilişkilerin oluşturduğu toplum içindeki en küçük birlik” olarak kabul edilmektedir¹⁴. Feminist bakış açısına göre aile; ataerkil sistemi koruyan, kadın ve erkek için ayrıma dayalı çeşitli sosyal hizmetleri uygulayan bir

⁷ BERKTAY, Fatmagül: “Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye”, *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları*, No. 7, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi Yayınları, İstanbul, 2004 (Kadın), s. 6.

⁸ SCALES, Ann: “Towards a Feminist Jurisprudence”, *Indiana Law Journal*, 1980-1981, Cilt 56, Sayı 3, s. 375.

⁹ BRAIDOTTI, Rosi: *Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*, Columbia University Press, New York, 1994, s. 232-239.

¹⁰ RAMAZANOĞLU, Caroline: *Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri*, (Çev.) BAYATLI, Mefkure, Pencere Yayınları, İstanbul, 1998, s. 56; ANDERMAHR / LOVELL / WOLKOWITZ, s. 159; CODE, Lorraine: *Encyclopedia of Feminist Theories*, Routledge, London, 2000, s. 378; GERDER, s. 239.

¹¹ MACKINNON, Catharine A.: *Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru*, (Çev.) YÖNEY, Türkan / YÜCESOY, Sabir, Metis Yayınları, İstanbul, 2003 (Devlet Kuramı), s. 174-175; GERDER, s. 239.

¹² MACKINNON, *Devlet Kuramı*, s. 271.

¹³ KARACA, Büşra Gül: *Türk Hukukunda Aile Kavramı ve Ailenin Korunması*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2017, 3; ZEVLİLİLER, Aydın / HAVUTÇU, Ayşe: *Medeni Hukuk Temel Bilgiler*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2003, s. 215.

¹⁴ Türk Dil Kurumu Sözlükleri (<https://sozluk.gov.tr/>, ET: 18.12.2021).

kurumdur. 18.10.1982 tarih ve 17863 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak 09.11.1982 tarihinde yürürlüğe giren 1982 Anayasası’nın 41. maddesinde; “*Aile, Türk toplumunun temelidir ve eşler arasında eşitliğe dayanır. Devlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar.*” hükmü düzenlenerek ailenin korunmasının ve eşitliğin yaşama geçirilmesi hususlarında Devlet’in görevi olduğunu düzenlenmiştir. Akabinde 2004 yılında ise Anayasa’nın “Eşitlik” başlıklı 10. maddesine “kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olduğu” kuralı eklenmiştir.

Feminizm bağlamında aile, kadınların “ezildiği” en önemli yer olarak görülmektedir¹⁵. Tanımlanmış aile yapısı içinde “kadının” varlığı incelendiği takdirde dikkati çeken ilk husus, kadının ev içi karşılıksız emeği¹⁶ olacaktır. Kadının çalışma kapsamı, kamusal ve özel alanda istihdam edilmeleri anlamı dışında “ev içi gereken sorumlulukların” yerine getirilmesi şeklinde sınırlandırılmıştır. Bu sorumluluklar; çocuk bakımı, yemek, temizlik gibi kadının emeğini gerektiren işler olarak sayılabilir. *Aksu Bora*, kadınları evine ve ailesine hapseden, karar alma süreçlerinin dışına iten geleneksel bakış açısı ve tutumların, kadınlara bazı araç ve hareket imkânı da sunduğunu belirtir. Zira baskı ve şiddet tek başına bir tahakküm ilişkisi oluşturamaz. Buna göre “*kadının yeri evidir*”, “*benim iki büyük nimetim var biri anam biri yârim*” gibi geleneksel alıntıların kadınları ikincileştirirken aynı zamanda yücelttiğinden (!) söz eder¹⁷.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından her yıl hazırlanan “İstatistiklerle Aile” verilerine göre çalışma kapsamı bakımından, son 10 yıllık verilerle sınırlandırıldığı takdirde, 2011 yılında annelerin %89,6’sının 0-5 yaş arası çocuğu olan ailelerde bakmakla yükümlü olduğu çocukları varken babaların ise %1,5 oranında sorumlu olduğu görülmektedir¹⁸. Ayrıca 2011 yılında hanedeki ev işlerinin (örneğin yemek, ütü, çamaşır, bulaşık, basit dikiş, akşam çay servisi, sofraya kurma ve toplama, ev temizliği ve günlük alışveriş) %88 ilâ %95 arasında değişen oranlarda kadınlar tarafından gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Bu zaman aralığı içinde ev işlerine yönelik olarak %11 ilâ %19 oranında katkı da kız çocukları tarafından sağlanmıştır¹⁹. 2014-2015 yılı sonuçlarına göre 15 yaş ve üzeri kişilerin aile ve ev bakımından geçirdikleri süre incelendiğinde, kişilerin bu işte geçirdikleri sürenin günde ortalama 2 saat 45 dakika olduğu görülmektedir. Söz konusu veriler detaylı incelendiğinde ise erkeklerin aile ve ev bakımı için geçirdiği sürenin yalnızca 53 dakika olduğu görülürken kadınlar için aile ve ev bakımı için geçirilen toplam süre 4 saat 35 dakika olmuştur²⁰. Aile yapısı araştırması, 2016 sonuçlarına göre belirli konularda sıklıkla karar veren ve 15 yaş ve üzeri kişilerde cinsiyete göre inceleme yapıldığında kadınların en yüksek oranda, sırasıyla, %78,1 ile ev düzeninde, %58 ile alışverişte ve %56,1 ile komşuluk ilişkilerinde karar alma önceliğinin olduğu görülmüştür²¹. Bu verilerle birlikte 2006 ve 2020 yılları arasında Türkiye’nin “Dünya Ekonomik Forumu Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksi” incelendiğinde²² kadın ve erkeğin aile içindeki konumları açıkça cinsiyet eşitsizliği gözler önüne serilmekte-

¹⁵ MACKINNON, *Devlet Kuramı*, s. 69 ve 83; BERKTAY, *Kadın*, s. 3; ALİSBAH TUSKAN, Aydeniz: “Toplumsal Cinsiyet, Toplumda Kadına Biçilen Roller ve Çözümler”, *İstanbul Barosu Dergisi*, 2011, Cilt 85, Sayı 1, s. 85 vd.; GÜNAY, Gülay / BENER, Özgün: “Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rollerini Çerçevesinde Aile İçi Yaşamı Algılama Biçimleri”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2011, Cilt 15, Sayı 3, s. 158 vd.; TOKDOĞAN, Nagehan: “Biraz da Feminist Olmak Lazım”, (Der.) BORA, Aksu: *İradenin İyimsizliği*, Ayizi Kitap, İstanbul, 2015, s. 294.

¹⁶ ŞAFAK AYDIN, Ayşe: *Feminist Bir Bakışla Türk Aile Hukukunda Kadın Bedeni*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 52; BORA, Aksu / İŞAT, Ceren: *Düğüm Bilgisi*, KA-DER Yayınları, Ankara, 2006, s. 15; BORA, Aksu: *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*, 5.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 23 vd.

¹⁷ BORA / İŞAT, s. 21-22.

¹⁸ İstatistiklerle Çocuk 2012 (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2012-13488>, ET: 18.12.2021).

¹⁹ İstatistiklerle Aile 2012 (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2012-13662>, ET: 18.12.2021).

²⁰ Zaman Kullanımı Araştırması 2014-2015 (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Zaman-Kullanim-Arastirmasi-2014-2015-18627>, ET: 18.12.2021).

²¹ İstatistiklerle Aile 2016 (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Aile-2016-24646>, ET: 18.12.2021).

²² Temmuz 2022 yılında yayınlanan “Küresel Cinsiyet Eşitliği Uçurum Raporu”nda Türkiye, küresel cinsiyet eşitliği sıralamasında 146 ülke arasında 124. sırada yer almıştır. Türkiye’de ulusal düzenlemelerle toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin giderilemediği açıkça görülmektedir. Küresel Cinsiyet Eşitliği Uçurum Raporu (*Global Gender Gap Report 2022*) için bkz. (https://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2022.pdf, ET: 20.05.2023).

dir. Bu durum, akıllara feminist düşüncenin gelişim sürecine büyük katkıda bulunan feminist yazar *Simone de Beauvoir*'in şu sözünü getirmektedir: “*Kadını götürüp mutfağa ya da süslenme odasına kapatıyor, sonra da ufğunun darlığına şaşırıyoruz; kanatlarını kesiyoruz, sonra da uçamıyor diye yakınıyoruz*”²³.

Tablo 1. 2022 Yılı Dünya Ekonomik Forumu Küresel Cinsiyet Uçurumu Endeksine İlişkin Veriler

TÜRKİYE	2006 Sıralama	2022 Sıralama
Küresel Cinsiyet Eşitliği Sıralaması	105	124
Ekonomiye Katılım ve Fırsat	106	134
Eğitime Katılım	90	101
Sağlık ve Sağ Kalım	85	99
Siyasi Güçlenme	96	112
Değerlendirmeye Alınan Ülke Sayısı	115	146

Yukarıdaki tablonun rapor sonucu incelendiğinde, Türkiye’de cinsiyet eşitliği sıralamasında giderek gerilediği görülmektedir. Bu durumda, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini azaltmaya yönelik hükümlerin acilen daha etkin şekilde hayata geçirilmesi gerektiği söylenebilir. Bunun sağlanabilmesi için kadınların “ikincil plana” atılmasının önüne geçilmesi ve toplumsal cinsiyet eşitliğinin birbirini etkileyen her alanda sağlanmasına yönelik “toplumsal cinsiyete duyarlı” hukuki adımlar atılması gerekmektedir²⁴. Buna göre “*toplumsal cinsiyete duyarlı bir anayasa, hukuk devleti, toplumsal cinsiyet eşitliği ve erkekler ve kadınlara aynı şekilde olmak üzere bütün vatandaşların onuruna saygının tesisini bir araya getiren demokratik ilkelerin benimsenmesini gerektirir. Böyle bir anayasa, sadece özel olarak toplumsal cinsiyet eşitliği hükümleri içermekle kalmayıp belgenin tamamının çerçevesini insan hakları diliyle çizer*”²⁵. *Judith Butler*, modern toplumlardaki toplumsal cinsiyet düzenlemelerinin, Foucault’un da belirttiği üzere, iktidar faaliyetleriyle ilişkili olduğunu belirtir. Bu nedenle iktidar faaliyeti olarak toplumsal cinsiyet düzenlemeleri, “kanun” formunda görünecektir. Somut kanunlar, politikalar ve kurallarla toplumsal cinsiyet normlarının düzenlenmesi amaçlanır²⁶.

B. Sözde Özel Alan Problemi ve “Özel (Kişisel) Olan Politiktır” Sloganı

“Kol kırılır yen içinde kalır”, “karı kocanın arasına girilmez” gibi söylemler ev içinde yaşanan fiziksel, psikolojik ve cinsel şiddetin üzerine evin kapısının çekilmesini öğütler niteliktedir. Bu halde “özel olan politiktir” önermesi, mahremiyete odaklanan ve çözümün adresi olarak bizzat toplumu gösteren, “kabul edilmesi beklenen” şiddet ve baskıya karşı kamusal olan mücadeleyi güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Buna göre çözümün adresi olarak da kamusal alan işaret edilir. Bunun bir diğer anlamı da şiddete karşı mücadelenin kişisel sorumluluktan çıkarılıp kamusal alanın, başka bir ifade ile herkesin sorunu olarak çerçevelenmesidir²⁷. “Özel olan politiktir” sloganının ilk kez ne zaman, nerede ve kim tarafından kullanıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte bu sloganın özellikle 1960’lı ve

²³ “A woman is shut up in a kitchen or a boudoir, and one is surprised her horizon is limited; her wings are cut, and then she is blamed for not knowing how to fly. Let a future be open to her and she will no longer be obliged to settle in the present”. Bkz. DE BEAUVOIR, *Simone: The Second Sex*, Vintage Books, New York, 2011, s. 731.

²⁴ NALBANT / KORKMAZ, s. 171-172; EROĞLU, Feride: *Avrupa Ülkeleri Anayasalarında Toplumsal Cinsiyet ve Kadın-Erkek Eşitliği ile İlgili Düzenlemeler*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s. 1.

²⁵ EROĞLU, s. 1.

²⁶ BUTLER, Judith: *Undoing Gender*, Routledge, New York, London, 2004, s. 41; SAĞLAM, Rabia: “Zinanın Hukuk- İçi ve Hukuk- Dışı Soykütüğü”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2020, Cilt 11, Sayı 1, s. 291.

²⁷ MORALIOĞLU, Aylin: “80’li Yıllarda Kadın Hareketi ve Kampanyalar”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2012, Sayı 99, s. 292; ÇAĞLAR GÜRGEY, F. İrem: “Feminist Hukuk Teorisi’ Nedir?”, *Hukuk Kuramı*, 2014, Cilt 1, Sayı 5, s. 38; DİLTEMİZ MOL, Merve: “Özel Olan Politiktır”, 2021 (<https://feministbellek.org/ozel-olan-politiktir/>, ET: 15.12.2021); ATAN, Meltem: “Radikal Feminizm: ‘Kişisel Olan Politiktır’ Söyleminde Aile”, *The Journal of Europe - Middle East Social Science Studies*, 2015, Cilt 1, Sayı 2, s. 3.

1970’li yıllarda feminist hareketin öne çıkan vurgularından biri olup *Carol Hanisch*’in “Özel Olan Politikdir (*The Personal is Political*)” başlıklı 1969 yılında yayınladığı yazısıyla popüler hale gelen bir slogan olduğu söylenebilir. *Hanisch*’in “*Bu gruplarda (bilinç yükseltme grupları) fark ettiğimiz ilk şeylerden biri, kişisel problemlerin politik problemler olduğuydu. Bunlara, kişisel çözümler bulmak mümkün değildir.*”²⁸ sözü ile de olası veya mevcut istismara karşı kişisel çözümler aramak yerine bunların birer politik problem olduğunu kabullenilmesi gerekmektedir.

Kadının aile içinde varlığı ve ataerkil baskı içinde yaşanan “aile” sorunlarının tamamen “herkesin” sorunu olduğu ve bu sorunun ortadan kaldırılması amacıyla bireysel çözüm bulmak yerine toplumsal bir benimseme ile çözüm arayışına gidilmesi fikrinin hayata geçirilmesinin önemi dikkat çekmektedir. Kabul edilen genel düzenlemenin “devletin özel alana müdahale etmemesi” ilkesi olması ile beraber eleştirilen husus ise olması gerekenin devletin özel alanı düzenlediği ve bu nedenle de özel alana müdahale etmesi gerekliliğidir. Ancak bu müdahalenin devlet tarafından keyfiyete göre değil, zaruri durumlarda derhal müdahaleye imkân tanınması gerekmektedir. Toplumsal rol dağılımı açısından eşine şiddet uygulayan erkeklerin büyük çoğunluğu; bunun nedenini, kadının “geleneksel kadınlık görevlerini” yerine getirmemesi olarak ifade etmektedir²⁹.

Kamusal alan/özel alan ayrımı, kadının konumunun hem de düşüncelerinin bir tanımı olarak işlenmektedir. Dünyanın işleyişinde ve insan ilişkilerinin örgütlenmesinde kamusal ve özel alan kavramları önem kazanmıştır. Ancak unutulmamalıdır ki söz konusu süreç, sürekli değişen bir yapıdadır³⁰. Özel alan/kamusal alan ayrımına karşı “özel (kişisel) olan politikdir” sloganını benimseyen sosyalist ve radikal feministler, bu terimi 1960’larda ve 1970’lerde ailenin ortadan kaldırılması için kullanırken günümüzde bu terim artık daha çok özel alan ile kamusal alan arasındaki yapay ayrıma dikkat çekmek ve özel alanın yalnızlaştırılarak herhangi bir müdahaleden uzaklaştırılmış olduğunu vurgulamak için kullanılmaktadır³¹. Gelgelelim özel alan, kadınlar açısından seçim yapılabilecekleri özgür bir alan olarak görülse de onlar için, tıpkı kamusal alan gibi, bir mecburiyete dayalı önemli bir alandır. Bir diğer ifadeyle belirtmek gerekir ki kadınların çoğu zaman bir “özel hayatı” yoktur³². Özel alan içindeki hâkimiyet erkeğin yani “ev reisinin” elinde olmakta ve düzen evin reisi tarafından sağlanmaktadır³³. Erkekler tıpkı ev içinde kadınlara hükmettikleri gibi kamusal alanda da kadınlara hükmetmektedir. Ayrıca radikal feminizm, bilinç yükseltme gruplarında ortaya çıkan kadınların kişisel deneyimlerinin yeni bir politika için ilham ve temel sağlayabileceğini savunur. “Özel (kişisel) olan politikdir” sloganı ataerkil baskının psikolojik temelini vurgular. Radikal feminizm, bu sloganı özel ve kamusal alanlar arasındaki ayrımın yanlış olduğunu vurgulamak için kullanmıştır³⁴. Örneğin *Joan Kelly-Gadol*, kamusal alan/özel alan ayrımının bir yanılgı olduğuna işaret etmektedir. Yazar, kadınların kişisel, toplumsal ve tarihsel deneyimleri ile birlikte iş ve cinsiyet ilişkilerinin eş zamanlı şekillendiğini ifade eder³⁵. Ayrıca *MacKinnon*, bu ifadenin kamusal alan ve özel alan arasında doğrudan bir ilişki yarattığını belirtmiştir³⁶. Bu nedenle kadınlar açısından “mecburi” hale gelmiş bu düzenin iyileştirilmesi için birçok hukuki düzenleme hayata geçirilmiş ve günümüzde de geçirilmeye çalışılmaktadır.

²⁸ HANISCH, Carol: “The Personal is Political”, 2006 (<http://carolhanisch.org/CHwritings/PIP.html>, ET: 15.12.2021); HUMM, s. 204.

²⁹ KORUCULU, Irmak: *Kriminolojide Kadın Suçluluğunu Açıklayan Yaklaşımlar*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2019, s. 38-40.

³⁰ DAVIDOFF, Leonore: *Aile Paradoksu: Tarihçilere Bir Çağrı, Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet*, (Çev.) ATEŞER, Zerrin / SOMUNCUOĞLU, Selda, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 190-191; ÇAĞLAR GÜRGEY, s. 37.

³¹ ŞAFAK AYDIN, s. 58; ÇAĞLAR GÜRGEY, s. 37-38.

³² MACKINNON, *Devlet Kuramı*, s. 221.

³³ ÇAĞLAR GÜRGEY, s. 38; HUMM, s. 204.

³⁴ HUMM, s. 204.

³⁵ KELLY-GADOL, Joan: “The Doubled Vision of Feminist Theory: A Postscript to the ‘Women and Power’ Conference”, *Feminist Studies*, 1979, Cilt 5, Sayı 1, s. 216-227.

³⁶ MACKINNON, Catherine A.: “Feminism, Marxism, Method and the State: An Agenda For Theory”, *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 1982, Cilt 7, Sayı 3 (Feminism), s. 522 vd.

Özel alan kavramına dolaylı olarak yer verilen bir AYM kararında³⁷, 788 sayılı Kanun'un 6. maddesinin, kamu hizmetinde kadınlar tarafından doldurulacak olan pozisyonların kanunla belirlenmesi öngören hükmün Anayasa'ya aykırılığına karar verilmiştir. Buna göre kadınlara karşı ayrımcılık kavramı, kadınların belirli haklardan açıkça mahrum bırakılması şeklinde yorumlanmıştır. Bu şekilde, kamu hizmetinin erkeğin görev alanı olduğu ve kadının kamu hizmetinden yararlanabilmesi için ek düzenlemelere tabi olması gerektiği ima edilmektedir. Bir diğer ifadeyle kadınlar özel alana yani aile, ev ve haneye ait olup erkekler ise kamusal alana ait olmaktadır³⁸. Öte yandan ilerleyen yıllarda evli kadının sadece evlenmeden önceki soyadını kullanması konulu davada ise AYM, "... *Gelenek ve görenek tek başına hukuki bir düzenlemenin meşruiyetini sağlamaz. Toplumun tarihsel olarak farklı gruplara farklı davranması eşitlik ilkesine aykırı olduğundan, günümüzde savunulamaz. Hukuk, esas olarak insan aklının bir ürünüdür ve belli ilkeler doğrultusunda, belli amaçlar güdülerek tasarlanır. Anayasal haklarla gelenek ve görenek uyuşmadığında yapılması gereken anayasal haklar doğrultusunda karar vermektir. Buradan insan eylemlerinde ve toplumsal ilişkilerde geleneğin önemini yadsıdığımız sonucu çıkarılmamalıdır. Geçmiş kuşakların yaşam deneyimini ve birikimini günümüze aktaran gelenek, geçmişte donup kalmış, durağan ilişkiler ağı değildir. Tam tersine, yeni şartlar altında şu anki kuşaklar tarafından yeniden yorumlanır, üretilir, değerlendirilir. Geleneği insan toplumları için gerekli kılan, onu yok olmaktan kurtaran da bu dinamik özelliğidir. Zamanın ruhuna uymayan gelenek ve görenekler toplum tarafından adeta ayıklanır. Toplumumuzda kadının evinde oturması, çalışmaması da bir geleneği ama zamanla bu değişime uğradı. Kadının toplumsal, iktisadi ve siyasi hayata katılımının artması geleneksel aile yapısı ve anlayışını da değiştirmekte, kadınla ilgili olan geleneksel tutum ve davranışların yeniden değerlendirilmesine yol açmaktadır.*"³⁹ demiştir. Netice itibarıyla "özel olan politiktir" anlayışının bilincinin artmasıyla birlikte AYM tarafından da kadının toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında yalnızca özel alanda var olan bir birey olmadığı ve her türlü alanda faaliyet göstermesi gerekliliği haklı olarak savunulmuştur.

C. Türk Aile Hukukunda Feminist Hukuk Düzenlemeleri

Türk aile hukukunda feminist hukuk düzenlemelerinin mevzuat ve Anayasa Mahkemesi (AYM) kararları ile yorumlanmasına geçmeden önce göz ardı edilmemesi gereken bir diğer düzenleme ise özel olarak kadın haklarını düzenleyen en önemli belgelerden olan Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'dir (CEDAW).

1. Türk Aile Hukuku ve Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (CEDAW) İlişkisi

CEDAW, kadın haklarına ilişkin kapsamlı bir sözleşme olmakla birlikte Birleşmiş Milletlere üye devletlerce geniş çapta onaylanmıştır. İlgili sözleşme kadına karşı ayrımcılığı, "*haklarda eşitlik ilkesinin ve insan onuruna saygının çiğnenmesi*" olarak tanımlamış bir sözleşmedir⁴⁰. CEDAW, 1979 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilmiş olup CEDAW'ın yürürlüğe girdiği zaman dilimi içinde Türkiye'de Türk aile hukuku karşısında kadınların hukuk düzeni içindeki varlığı konusunda giderek artan tartışmalar yaşanmıştır. Yavaş fakat güçlü adımlarla yeniden uyanış içinde olan kadın hareketi, Mart 1986'da yürürlüğe girecek olan sözleşmenin etkin bir şekilde uygulanması için hükümetin bir an önce harekete geçmesini talep etmekle birlikte CEDAW'ın dile getirdiği "*tüm insanların vazgeçilmez hakları olarak tanımlanan haklardan, kadınların tam ve eşit olarak yararlanmasını sağlayacak önlemlerin alınması ve Sözleşme hükümlerine uyulması*" amaçlı bir dilekçe yazarak

³⁷ AYM, T. 12.11.1963, E. 1963/143, K. 1963/167.

³⁸ GÜNGÖR, Arzu Hazer: "Cinsiyet Eşitliğinin Anayasal Temeli ve Yorumu", *İzmir Barosu Dergisi*, 2021, Cilt 86, Sayı 1, s. 150.

³⁹ AYM, T. 10.3.2011, E. 2009/85, K. 2011/49.

⁴⁰ MORALIOĞLU, s. 292; KANADOĞLU, Osman Korkut: "Feminizm ve Kadın Hakları", *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2021, Cilt 18, Sayı 1, s. 148; MOROĞLU, Nazan: "Kadının Kimlik Sorunu 'Kadının Soyadı'", *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2012, Sayı 99, s. 257.

imzaya açmıştır. İmza kampanyasının açılması ile birlikte beklenmedik bir şekilde 6 bin imza toplanmıştır⁴¹. “Kadınlar Dilekçesi” olarak adlandırılan bu imza kampanyası, büyük ilgi görmüş ve 1980’den sonraki ilk kitlesel eylem olarak tarihe geçmiştir. Bu kampanyanın ardından CEDAW’ın iç hukuka uygun hale getirilmesi amacıyla “Ayrımcılığa Karşı Kadın Derneği” kurulmuştur⁴². CEDAW’ın en önemli yönü, toplumda kadın-erkek eşitliğinin sağlanması, geliştirilmesi ve korunmasıdır. Sözleşme kadın-erkek eşitliğine dayalı olmayan “kadın hakkı” anlayışını kabul etmemektedir. Sözleşmeye taraf olan devletlerin kadın haklarını her zaman kadın-erkek eşitliği temelinde gerçekleştirmeleri öngörülmüştür⁴³.

Türkiye Cumhuriyeti, Sözleşme’yi kabul edilişinden yaklaşık 7 yıl sonra, 19 Ocak 1986 tarihinde imzalamıştır. Türk aile hukuku açısından CEDAW’a taraf olunması kadınların maruz kalmış olduğu cinsiyet eşitsizliğini bertaraf etmeyi amaçlayan, hak edilen düzenlemelerin yerine getirilmesi için atılan önemli adımların yolunu açmıştır. Zamanın ve toplumun şartları içinde değerlendirildiğinde yürürlüğe girdiği zamana kıyasla her ne kadar gelişmiş bir metin olsa da kadın erkek eşitliğine dayanmayan aile hukuku hükümlerini içeren⁴⁴ 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi⁴⁵ hükümleri ile Sözleşme hükümleri arasında meydana gelen çelişkiler nedeniyle evlilik hukuku ve kadının evlilik karşısındaki konumu gibi aile hukukuna ilişkin düzenlemelere çekinceler koyulmuştur. CEDAW’a taraf olunması sonrasında Türk aile hukuku açısından meydana gelen en önemli değişikliklerden biri kadınlar tarafından gerçekleştirilen güçlü protesto kampanyaları ile “kadının çalışmasını kocasının iznine bağlayan” m. 159’un iptal edilmesi olmuştur⁴⁶. 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi’nde 1997 yılında yapılan değişikliklerle beraber “*evli kadına soyadını, kocasının soyadı ile birlikte kullanma hakkı*” tanınmıştır⁴⁷. 14 Ocak 1998 tarihinde 23233 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak 17 Ocak 1998’de yürürlüğe giren 4320 sayılı Ailenin Korunmasına Dair Kanun, aile içi şiddetin varlığına dikkat çekerek kanun koyucu tarafından kabul edilmiştir. Kanun düzenlemesi ile beraber şiddete maruz kalan kadınları koruma amacına yönelik olarak uzaklaştırma cezası ve nafaka ödeme yükümlülüğü de getirilmiştir. 1998 yılında ayrıca yeni bir Türk Medeni Kanunu tasarısı hazırlanmış olup 8 Aralık 2001 tarihinde 24607 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak 1 Ocak 2002 tarihinde yürürlüğe giren 4721 sayılı yeni Türk Medeni Kanunu’nun (TMK) kabulünden önce Anayasa’nın “Ailelerinin Korunması” başlıklı 41. maddesinin 1. fıkrasına “*Aile, Türk toplumunun temelidir.*” hükmünden sonra gelmek üzere “*ve eşler arasında eşitliğe dayanır.*” ibaresi eklenmiştir.

2. Feminizmin Güçlü ve Uzun Mücadelesi: 4721 sayılı Yeni Türk Medeni Kanunu Süreci

4721 sayılı TMK, 8 Aralık 2001 tarihinde 24607 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak 1 Ocak 2002 tarihinde yürürlüğe girmiştir. 4721 sayılı TMK ataerkillik döngüsü içindeki Türk aile hukuku düzeninin yeniden ele alınmasını sağlayan ve değiştiren önemli düzenlemeleri içermektedir. 4721 sayılı TMK ile kadınların aile içindeki konumu, erkeklerle birlikte “sahip olması gereken” eşit nitelikte hakları ve sorumlulukları düzenlenmiştir. 4721 sayılı yeni Medeni Kanun ile getirilmiş olan en önemli değişikliklerden biri, mülga 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi’nde “yasal mal rejimini mal ayrılığı” olarak kabul eden m. 170 ve devamı hükümlerinin, 4721 sayılı yeni Medeni Kanunu’nun 202. maddesinde “edinilmiş mallara katılma rejiminin yasal mal rejimi” olarak değiştirilmesi olmuştur.

⁴¹ TEKELİ, Şirin: *Feminizmi Düşünmek*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 274; MORALIOĞLU, s. 293.

⁴² UÇAN ÇUBUKÇU, Sevgi: *1980 Sonrası Kadın Hareketi: Ataerkilliğe Karşı Meydan Okuma, Türkiye’de ve Avrupa Birliği’nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar*, KA-DER Yayınları, İstanbul, 2004, s. 62; MORALIOĞLU, s. 293.

⁴³ KAYPAK, Şafak / KAHRAMAN, Mehmet: “Türkiye’de Kadının İnsan Hakları ve Anayasal Yansımaları”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2016, Cilt 13, Sayı 33, s. 305.

⁴⁴ OKTAY, Saibe: *Medeni Kanunda Kadın: Kadınların Gündemi*, Say Yayınları, İstanbul, 1997, s. 51-53.

⁴⁵ 04.10.1926 tarih ve 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi için bkz. (<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/5.3.743.pdf>, ET: 17.12.2021).

⁴⁶ AYM, T. 29.11.1990, E. 1990/30, K. 1990/31.

⁴⁷ MOROĞLU, s. 255.

Değişikle beraber boşanma veya eşlerden birinin ölümü halinde kişisel mallar kapsam dışında tutularak evlilik süresince elde edilmiş olan edinilmiş malların eşler arasında eşit olarak paylaşılacağı kabul edilmiştir. Bu değişikliğin önemi, çalışmanın ilk bölümünde de incelemesi yapılan “kadının aile içindeki varlığını” güçlendirmekle beraber kadınların maddi haklarının kocaları tarafından gasp edilerek kocanın kişisel mülkiyetine çevrilmesinin önüne geçilmesidir⁴⁸. Mülga 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi, mal ayrılığı rejimini yasal mal rejimi olarak kabul etmiştir. Bu durumda eşler arasındaki evlilik birliğinin sona ermesi halinde, eşlerin birbirlerinin mal/malları üzerinde herhangi bir paylaşım hakkı mevcut olmayıp, herkesin kendi mal varlığını alacağı kararlaştırılmıştır⁴⁹. Bu nedenle, kadının evli olduğu süre içinde kendi emeği ile kazanmış olduğu maddi kazançlarının eşi tarafından “ele geçirilmesi” riski ile yaşaması ve bu riski engellemek için maruz kaldığı fiziksel, cinsel veya psikolojik şiddete rağmen evliliğini devam ettirmesi sonucu doğmuştur. 4721 sayılı yeni Medeni Kanun düzenlemesi ile beraber kadınlara hukuki açıdan “maddi bir güvence” sağlanmış olmasına rağmen 8 Aralık 2001 tarihinde 24607 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak 8 Ocak 2001 tarihinde yürürlüğe giren 4722 sayılı Türk Medeni Kanunu’nun Yürürlüğü ve Uygulama Şekli Hakkında Kanunu’nun “Mal Rejimi” başlıklı m. 10 düzenlemesi ile “4721 sayılı Türk Medeni Kanunu’nun yürürlüğe girdiği tarihten önce” sınırlaması eklenerek edinilmiş mallara katılma rejimine ilişkin düzenlemenin evli tüm kadınlara “maddi bir güvence” sağlamış olması amacı sınırlandırılmıştır. İlgili maddeye göre 4721 sayılı TMK’nın yürürlüğe girdiği tarihten önce evlenen eşler arasında tabi oldukları mal rejiminin devamına karar verilmiştir. Eşlerin, Kanun’un yürürlüğe girdiği tarihten itibaren başlayarak 1 yıl içinde başka bir mal rejimini tercih etmemeleri halinde Kanun’un yürürlüğe girdiği tarihten itibaren geçerli olmak üzere yasal mal rejimini tercih edeceklerinin kabulü düzenlenmiştir. Evliliğin boşanma veya iptal davası ile sona ermesi halinde ise ilgili davanın sonuçlanmasına kadar eşlerin tabi oldukları mal rejiminin devam edeceğini ve davanın ret ile sonuçlanmasını takiben eşlerin kararın kesinleştiği tarihten itibaren 1 yıl içinde başka bir mal rejimini seçmemesi halinde Kanun’un yürürlüğe girdiği tarihten itibaren geçerli olmak üzere yasal mal rejimini tercih edecekleri kabul edilmiştir.

4721 sayılı TMK ile getirilmiş olan önemli düzenlemelerden bir diğeri ise ilk evlenme yaşı ile getirilmiş olan değişikliktir. 743 sayılı mülga Türk Kanunu Medenisi m. 88 ve 90’da düzenlenmiş olan olağan evlenme yaşı erkekler için 17, kadınlar için 15; olağanüstü evlenme yaşı ise erkekler için 15, kadınlar için 14 olarak belirlenmiş, küçüklerin evlenmesi için ise yasal temsilcisinin rızası şartı aranmıştır. 4721 sayılı TMK m. 124 ile evlenme yaşına ilişkin değişiklik yapılarak kadın ve erkeklerin olağan evlenme yaşı 17, olağanüstü evlenme yaşı ise 16 olarak düzenlenmiştir. İkinci düzenleme ise kadının soyadına ilişkin olarak getirilmiştir. 743 sayılı mülga Türk Kanunu Medenisi’nin 141. maddesinin 1. fıkrasına göre “boşanan kadının evlenme ile kazandığı kişisel durumunu koruyacağı ancak bekarlık soyadını yeniden alabileceği” düzenlenmektedir. 4721 sayılı TMK madde 173/1 ile boşanan kadının evlenmeden önceki soyadını yeniden alması kuralı getirilmiştir. Böylece önceki evliliği sona ermiş olan bir kadının evlenerek daha sonra tekrar boşanmış olması halinde ilk evliliğinden olan çocukları ile aynı soyadını taşıyabilmesi mümkün olacaktır. Bekârlık soyadını kullanmak isteyen kadının ise bunu hâkimden talep etmesi gerekecektir⁵⁰. Bir diğer değişiklik ise 743 sayılı mülga Türk Kanunu Medenisi’nin 152. maddesinde düzenlenen kocanın aile birliğinin reisi olarak kabul edilmesine ilişkin hükmün kaldırılması ile birlikte 4721 sayılı TMK’nın “Eşlerin Temsil Yetkisi” başlıklı 188. maddesine “Eşlerden her biri, ortak yaşamın devamı süresince ailenin sürekli ihtiyaçları için evlilik birliğini temsil eder.” hükmü eklenmiştir. Gelgelelim 743 sayılı mülga Türk Kanunu Medenisi’nin 144. maddesinde “erkeğin kadından yoksulluk nafakası isteyebilmesi için kadının hali refahta bulunması şartı”, 4721 sayılı TMK’nın yoksulluk nafakasını düzenlediği 175. maddesine eklenmemiştir. Ayrıca 743 sayılı mülga Türk Kanunu Medenisi’nin kocanın ikametgâhının karısının ikametgâhı da sayılmasına ilişkin 21. madde düzenlemesi ise

⁴⁸ ŞAFAK AYDIN, s. 76.

⁴⁹ KANADOĞLU, s. 151.

⁵⁰ DEMİR, Pınar Özlem: *Yeni Medeni Kanunda Evli Kadınların Hukuki Durumu ile İlgili Yenilik ve Değişiklikler*, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2004, s. 10; MOROĞLU, s. 254.

4721 sayılı TMK'ya alınmamakla birlikte 185. maddeyle “eşlerin birlikte yaşayacağı ve 186. maddeyle ev seçiminin artık kocaya ait olmamasıyla birlikte eşlerin oturacakları konutu birlikte seçecekleri ve yöneteceklerine” ilişkin düzenleme eklenmiştir. Bu düzenleme ile “kadının aile içindeki varlığının güçlendirilmesi ile beraber eşler arasındaki eşitsizliğin ortadan kaldırılmasının” amaçlandığını söylemek mümkündür. Ek olarak 743 sayılı mülga Türk Kanunu Medenisi'nin “karı ile çocukların bakımının kocaya ait olması” ve kadının ise “müşterek saadeti temin hususunda gücü yettiği kadar kocasının muavin ve müşaviri olarak eve bakmasına” ilişkin m. 152/2 ve 152/3 hükümleri gelmektedir. 4721 sayılı TMK'nın 186. maddesinin 3. fıkrası ile “eşlerin birliğin giderlerine güçleri oranında emek ve malvarlıkları ile katılacağı” düzenlemesi getirilmiştir. Söz konusu düzenlemeyle erkeği evi geçindiren, kadını ise eve bakan olarak görevlendiren⁵¹ modelden eşitlik öngören bir modele geçişin öngörülmesinin yanı sıra kadının görünmeyen ev içi emeğinin görünür kılınması ve bir maddi değer olarak kabul edilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu nedenle söz konusu hükmü kadının dışarıda çalıştığı, erkeğin ise çalışmadığı hallerde ev işi ve çocuk bakımından erkeğin de sorumlu olacağı şeklinde anlamak mümkündür. Kadının aile içindeki varlığını güçlendiren bir diğer değişiklik ise 4721 sayılı TMK'nın “Aile Konutu” başlıklı 194. maddesinin 1. fıkrası uyarınca aile konutuna ilişkin eşlerden birinin açık rızası bulunmadıkça kira sözleşmesinin feshedilemeyeceği, aile konutunun devredilemeyeceği veya aile konutu üzerindeki hakların sınırlandırılmayacağına hükme bağlanması olmuştur. 743 sayılı mülga Türk Kanunu Medenisi'nin 263. maddesinde velayeti icra hakkı hususunda anne ve babanın arasında uyumsuzluk çıktığı hallerde babanın oyuna üstünlük tanınmış ve eşitlik ilkesi ihlal edilmiştir. 4721 sayılı TMK içerisine eşitlik ilkesini ihlal eden bu düzenlemeye yer verilmemiş olup m. 336'ya anne baba evli ise evlilik devam ettiği sürecek eşlerin velayeti birlikte kullanacağı; m. 337'ye göre ise anne ve baba evli olmadığı takdirde evlilik dışı doğan çocuğun velayetinin anneye verileceği hüküm altına alınmıştır.

4721 sayılı TMK ile yapılan değişikliklerin kadın ve erkek eşitliğinin sağlanması yolunda atılan önemli bir adım olduğu söylenmekle birlikte yaratılan bu eşitliğin uygulamada, ne yazık ki, fiili bir eşitlik yaratmadığı ve “biçimsel eşitlik” olarak kaldığını da belirtmek gerekmektedir. Biçimsel eşitlik ile kadın ve erkek arasındaki farklılıkların göz ardı edilerek eşit olmayanlara aynı yasanın uygulanmasının hukuk sisteminde eşitsizliğe yol açacağına inanılmaktadır⁵². Ancak günümüz Türk aile yapısı göz önüne alındığında ekonomik özgürlüklerine aile baskısı, eş şiddeti veya toplum baskısı ile ulaşamayan ve bu nedenle erkeğe olan “bağlılıkları” devam etmek zorunda olan kadınların baskın mevcudiyeti dikkat çekmektedir. İlk kez 2006 yılında yayımlanan Dünya Ekonomik Forumu Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi ile kadın ve erkek arasındaki cinsiyet ayrımı; ekonomik katılım, eğitim, sağlık ve politik güçlenme kategorilerinde incelenmiştir. 4721 sayılı TMK'nın yürürlüğe girdiği 2001 yılından sonra da 156 ülkenin yer aldığı 2020 yılı için hazırlanan raporda yer alan genel değerlendirmede Türkiye 133'üncü sırada yer almıştır⁵³. Genel sıralamada ne yazık ki sonlarda yer alan Türkiye'de kadının ve erkeğin ekonomik katılım ve eşit fırsatlar açısından ne kadar uzak konumda yer aldığı ve dünyada geri bir noktada olduğu açıkça görülmektedir⁵⁴. Ayrıca 4721 sayılı TMK ile beraber getirilmiş olumlu yasal değişikliklere rağmen Doğu bölgesinde köylerde ve şehirlerde yaşayan her üç kadından birinin halen imam nikâhıyla evli olduğu ve kadınların kırsal alanda miras haklarını kullanamadıklarını gözden uzak tutmamak gerekir⁵⁵.

⁵¹ ALİSBAH TUSKAN, s. 86.

⁵² ŞAFAK AYDIN, s. 3.

⁵³ “Dünya Ekonomik Forumu, her yıl yayınladığı 2020 Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Endeksini açıkladı. 156 ülkenin kadın ve erkek nüfusu arasındaki cinsiyet eşitsizliğini mercek altına alan endekste, Türkiye 2019'a oranla 3 basamak gerileyerek 133.sıraya indi, Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi'nde Türkiye 156 ülke arasında 133. sıraya geriledi.” (Bkz. ADEMOĞLU, Yalçın: “Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi'nde Türkiye 156 ülke arasında 133. sıraya geriledi”, 2021 (<https://tr.euronews.com/2021/04/01/cinsiyet-esitsizligi-endeksi-nde-turkiye-156-ülke-aras-nda-133-s-raya-geriledi>), ET: 19.12.2021).

⁵⁴ SAR, Esra: “Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı ve Türkiye'de Yansımaları”, *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2021, Cilt 4, Sayı 1, s. 22-23.

⁵⁵ HOŞGÖR, Ayşe Gündüz: “Türkiye'de Kırsal Kadının Toplumsal Konumu: Bölgesel Eşitsizlikler, Yasal Müdahaleler ve Kısmi Kazanımlar”, (Ed.) DURUDOĞAN, Hülya: *Türkiye'de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 308-309.

4721 sayılı TMK'nın yarattığı eşitliğe ilişkin düzenlemelerin toplumsal açıdan benimsenmesi amacıyla hukuk düzeni ve yasa koyucu tarafından yaratılmaya çalışılan herhangi bir toplumsal bilinç var olmamakla birlikte kanaatimizce günümüz Türkiye'sinde cinsel eşitsizliğin odak noktasına alındığı ve bu eşitsizliğin önlenmesine yönelik hukuki yaptırıma dayalı olan yararlı düzenlemeler ile kadın odaklı politikalar yaratılmamakta; aile odaklı politikalar üzerine yoğunlaşarak tabir-i caize kadının varlığı göz ardı edilmektedir. Bu davranışın gerekçesi ise *Mackinnon*'ın ifadesi ile açıklanabilir. *Mackinnon*'a göre eril egemenlik toplumda zaten fazlasıyla egemen olduğu için ayrıca yasalar yoluyla cinsel eşitsizliği getirmeye gerek görülmemektedir⁵⁶. Feminist aile hukuku doktrininin tartıştığı ve çalışmanın bu bölümünde açıklanmış olan benzeri konu ve kavramlara aile hukuku kitaplarında yer verilmemekte, Türk aile hukuku doktrininde 4721 sayılı TMK lafzı ne kadar eşitlikçi olursa olsun, ataerkil anlayışın hâkimiyetinin sona ermediği görülmektedir⁵⁷.

3. AYM Kararları Işığında Aile Hukukunda Kadının Varlığı

AYM'nin kadın-erkek eşitliği ile ilgili kararları incelendiğinde özellikle iki kavram ön plana çıkmaktadır. AYM, kararlarının bir kısmında kişinin “birey” olmasından kaynaklanan bireysel özerklik kavramını vurgularken diğer kısmında ise özellikle de kadınlarla ilgili olarak kadını (çocuklarla birlikte) “aile” kavramı içinde korunması gereken bir varlık olarak nitelendirmektedir. Bu ayrım kaynağını aslında Anayasa'daki normatif düzenlemelerden almaktadır. Anayasa'nın 17. maddesi kişinin dokunulmazlığı ve maddi-manevi varlığını düzenlerken bireysel özerkliğe atıfta bulunur pozitif yükümlülükler ve yatay etki boyutuyla da okunabilecek 41. Madde ise ailenin korunması ve çocuk hakları başlığında, kadını birey olarak değil, anne ve korunmaya muhtaç bir varlık olarak tanımlandığı kararlara gerekçe olarak gösterilebilmektedir⁵⁸. Anayasal içtihatla kadın-erkek eşitliğine ilişkin kararlar, bütüncül ve tutarlı olmaktan uzaktır⁵⁹.

a. Kadınların Çalışmak İçin Kocalarından İzin Alma Zorunluluğu

AYM'nin “olumlu etkili” sayılan kararlarından biri “kadınların çalışmasının kocasının iznine tabi olmasına ilişkin düzenlemenin iptaline” karar vermesidir. AYM'ye yapılan iptal başvurusunda “kadının *sırf cinsiyetinden dolayı çalışma hakkının kısıtlanmasının ve kocanın iznine bağlanmasının eşitlik ilkesine açıkça aykırı olduğu*” ve “*erkeğe ayrıcalık tanınmasından*” dolayı Anayasa'nın 10, 49 ve 50. maddelerine aykırılığı yasal dayanak olarak alınmıştır. AYM, aile hukuku içinde eşitlik ilkesine ilişkin değerlendirmesi sonucunda mülga 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi'nin 159. maddesi uyarınca kadına meslek veya sanat seçerken kocasının izninin alınması şartına bağlayan ve kadının aleyhine var olan bu kısıtlamayı “çağ dışı” bulmuştur. Türkiye'nin taraf olduğu ve eşitlik ilkesi/ ayrımcılık yasağı düzenlemelerini içeren “İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi (İHEB)”, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)” ve “CEDAW” gibi sözleşmelere eş zamanlı atıflar yapan Mahkeme, son tahlilde, m. 159'un Anayasa m. 10'a aykırı olduğuna hükmetmiştir⁶⁰.

b. Çocuğun Soyadı

AYM'de tartışılan bir husus olmakla birlikte çocuğun soyadına ilişkin vermiş olduğu kararda⁶¹, 2525 sayılı Soyadı Kanunu'nda belirtilen “*Evliliğin feshi veya boşanma hallerinde çocuk anasına tevdi edilmiş olsa bile babasının seçtiği veya seçeceği adı alır.*” düzenlemesi ile bu düzenlemenin, eşler arasında Anayasa'nın “Kanun Önünde Eşitlik” başlıklı 10. maddesi uyarınca eşitsizlik yaratması ve Anayasa'nın “Ai-

⁵⁶ MACKINNON, *Devlet Kuramı*, s. 190.

⁵⁷ USTA, Sevgi: “‘Koca, Birliğin Reisidir’ Hükmünden ‘Edinilmiş Mal Rejimi’ne: Evli Kadının Hukuki Durumu”, *Birkaç Arpa Boyu: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar - Prof. Dr. Nermin Abadan Unat’a Armağan*, Cilt 2, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 978.

⁵⁸ KOÇAK, Murat: *Anayasa Mahkemesi ve Cinsiyet*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019, s. 18.

⁵⁹ ODER, Bertil Emrah: *Anayasa’da Kadın Sorunsalı: Norm, İçtihat ve Hukuk Politikası*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 214.

⁶⁰ AYM, T. 29.11.1990, E. 1990/30, K. 1990/31.

⁶¹ AYM, T. 08.12.2011, E. 2010/119, K. 2011/165.

lenin Korunması ve Çocuk Hakları” başlıklı 41. maddesinin “ailenin eşler arasında eşitliğe dayanması” gerekçesiyle AYM tarafından ilgili hüküm Anayasa’nın 10 ve 41. maddelerine aykırı bulunarak şu gerekçeyle iptal edilmiştir: “*Erkeğe velayet hakkı kapsamında tanınan çocuğun soyadını seçme hakkının kadına tanınmaması, velayet hakkının kullanılması bakımından cinsiyete göre ayırım yapılması sonucunu doğurur.*” hükmün iptaline karşın uygulamada konuyla ilgili ihlaller devam etmiş, boşanma davası sonrası velayeti kendilerine tevdi edilen annelerin, çocuklarının soyadını kendi soyadlarıyla değiştirme talebiyle açtıkları davaların reddedilmesi AYM’de bireysel başvuru kararlarına konu olmuştur. AYM, 2015 yılında konuyla ilgili verdiği bireysel başvuru kararında⁶², çocuğun soyadını değiştirmeye yönelik talebin reddine ilişkin yargısal kararların aile hayatına saygı hakkına müdahale oluşturduğunu, bu müdahaleye dayanak olarak gösterilen TMK m. 321’in evliliğin feshi ve boşanma hallerinde çocuğun soyadına ilişkin münhasıran bir düzenleme içermediğini ve yargı kararlarında da kanunilik bakımından farklı hukuki yorumlara yol açtığını, bu nedenle hükmün belirlilik şartını sağlamadığını; dolayısıyla müdahalenin kanunilik şartını sağlamadığı için Anayasa’nın 20. maddesinde güvence altına alınan aile hayatına saygı hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir⁶³. Sonuç olarak AYM tarafından verilen söz konusu kararlar birlikte soyadının bir aileye bağlılığı simgelediği anlayışıyla birlikte hem annenin hem de babanın kişisel menfaatlerinin göz önüne alındığı ve kişilik haklarının korunduğu söylenebilir. Ancak önemle belirtmek gerekir ki TMK m. 321 uyarınca çocuğun soyadına ilişkin münhasıran bir düzenleme yaratılmaması kanuni olarak kadının çocuğu üzerindeki varlığını “göz ardı” etmektedir. Ebeveynlerin evliliğin sona ermesi halinde çocuk üzerinde yalnızca ailenin bir diğer ferdi, “kutsal olan” anne yerine babanın egemen olduğu durum anlayışı yaratılmaktadır. Bu nedenle kanun koyucu tarafından aynı hukuki durumun farklı hukuk kurallarına bağlanması, çözümlenmesi gereken önemli sorunlardan biri olmaktadır.

c. Kocanın Zinası-Kadının Zinası Suçu

Zina evli bir erkeğin/kadının, kocası/karısı dışında başka bir erkek/kadınla cinsel ilişkiye girmesidir. Zina normu, kadını “ikincil” bir özne statüsünde konumlandırmaktadır⁶⁴. Mülga 765 sayılı Türk Ceza Kanunu’nun⁶⁵ “kadının zinasına” ilişkin 440. maddesi ve “erkeğin zinasına” ilişkin olan 441. maddesi itiraz konusu olmuştur. Erkeğin zinası suçuna ilişkin 441. madde düzenlemesi incelendiğinde erkeğin, karısı ile birlikte yaşamakta olduğu evlerinde veya herkesçe bilinebilecek şekilde başka bir kadınla “karı-koca” ilişkisi içinde olduğunun anlaşılması halinde erkeğin zinası suçunun gerçekleşmesi mümkün olabilecek iken erkeğin zinası suçunun sınırlarının kesin olarak çizilmiş olduğu 441. maddeden farklı olarak kadının zina suçunu düzenleyen 440. maddede genel bir düzenlemeyle kadının eşi dışındaki başka bir erkekle cinsel ilişkiye girmesinin zina suçunun oluşması için yeterli sayılacağı hükme bağlanmıştır. Zina suçuna ilişkin kadın ve erkek açısından farklı sınırlama ve düzenlemelerinin yaratılmasının Anayasa’nın 10. maddesinde düzenlenmiş “eşitlik” ilkesine aykırılığı izahtan varestedir. Bu nedenle mülga TCK’de bir bakıma kanun koyucunun evlilik dışı cinsel ilişkilerin düzenlenmesinde erkeğe kadın karşısında “yasal bir üstünlük” tanıdığı iddia edilmektedir⁶⁶. AYM tarafından TCK’nin 441. maddesinin iptaline karar verilmiş, yasal boşluğun doldurulması amacıyla bir yıllık süre tanınmış ancak yasama organınca süresinde yeni bir düzenleme yapılmadığından kocanın zinası suç olmaktan çıkmıştır. AYM, 23.06.1998 tarihli kararıyla da kadın erkek arasında eşitsizlik yaratıldığı gerekçesiyle kadının zinasını düzenleyen TCK’nin 440. maddesini de Anayasa’nın 10. maddesine aykırı bularak iptal etmiş, yeni bir düzenleme yapılması hususunda bir süre de vermeyerek bu kararın Resmî Gazete’de yayınlanmasıyla karının zinasını da suç olmaktan çıkarmıştır⁶⁷.

⁶² AYM, *Hayriye Özdemir*, B. No: 2013/3434, T. 25.06.2015.

⁶³ KOÇAK, s. 116.

⁶⁴ SAĞLAM, s. 289.

⁶⁵ 01.03.1926 tarih ve 765 sayılı Türk Ceza Kanunu metni için bkz. (<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/5.3.765.pdf>, ET: 17.11.2021).

⁶⁶ HAFIZOĞULLARI, Zeki: *Zina Cürümleri*, Kazancı Hukuk Yayınları, Ankara, 1981, s. 331; BAŞTÜRK, İhsan: “Türk Anayasa Yargısı Perspektifiyle Erkeğin Zinası Suçu”, *Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2018, Cilt 8, Sayı 1, s. 30.

⁶⁷ AYM, T. 23.06.1998, E. 1998/3, K. 1998/28. 01.06.2005 tarih ve 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu hükümleri için bkz. (<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5237.pdf>, ET: 17.11.2021).

d. Evli Kadının İkametgâhının Kocasının İkametgâhı Sayılması

AYM'nin olumsuz sonuçlar doğuran kararlarından biri ise 1993 yılında evli kadının ikametgâhının kocanın ikametgâhı sayılmasına ilişkin düzenlemenin Anayasa'ya uygun bulunmasına ilişkin karardır⁶⁸. 743 sayılı mülga Türk Kanunu Medenisi'nin 21. maddesi ile kadının ikametgâhı, kocanın ikametgâhı olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda 18 Haziran 1927 tarihinde 622, 623 ve 624 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak 2, 3 ve 4 Temmuz 1927 tarihinde yürürlüğe giren mülga 1086 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun 9. maddesinin son fıkrası uyarınca “boşanma ve ayrılık davalarında yetkili mahkeme, davacının ı veya eşlerin davadan evvel son defa altı aydan beri birlikte oturdukları yer mahkemesi” olarak hükme bağlanmıştır. Kadının ikametgâhının kocasının ikametgâhı sayılmasına ilişkin düzenlemenin uygun bulunmasının erkeğe verilen güçlü seçim otoritesi karşısında kadının eşitlik ilkesine bağdaşmaz biçimde erkeğe bağlı kılınmasının Anayasa'nın eşitliğe ilişkin 10. maddesi ile birlikte yerleşme hürriyetine ilişkin 13 ve 23. madde hükümlerine de aykırılığı açıktır. Ancak AYM incelemesi sonucunda verilen karara göre ilgili Kanun hükmünün ailenin ortak tek bir ikametgâhının bulunmasına yönelik olduğunu ve bunun da “evlilik birliğinin devamlılığının ve düzenin sağlanmasını” desteklediğini belirterek kanun önünde eşitlik ilkesine yönelik bir aykırılık tespit etmemiş ve ikametgâh açısından erkeğe tanınan üstünlüğü “aile birliğinin sağlanmasındaki kamu yararı” gibi somutlaştırılmamış bir gerekçeyle uygun bulmuştur. Demokratik toplum düzenine uygunluk ve ölçülülük gibi ilkeler ise kararda yalnızca “değinen unsurlar” olarak kalmıştır.

e. Kadının Eşi Yararına Üçüncü Kişilere Borçlanması

743 sayılı mülga Türk Kanunu Medenisi'nin 169. maddesi boşanma veya ayrılık davası açıldığı takdirde hâkim tarafından davanın devamı süresince gerekli olan ve özellikle de eşlerin barınması, geçimi, eşlerin mallarının yönetimi ve çocukların bakım ve korunmasına ilişkin geçici önlemleri düzenlemekle beraber maddenin 2. fıkrasında ise “Koca menfaatine olarak karı tarafından üçüncü şahsa karşı iltizam olunan borçlar için dahi hüküm böyledir.” olarak düzenlenmiştir. AYM'nin T. 30.06.1998, E. 1197/27, K. 1998/43 sayılı kararı⁶⁹ ile hâkimden izin almadan kocasına kefil olan kadın aleyhine başlatılan icra takibinin Anayasa'nın eşitliğe ilişkin 10. maddesine aykırılığı nedeniyle iptaline yönelik açılmış davada ilk bakışta kadının haklarını korur gibi görünen bu kuralın, bütün kadınların tasarruf ehliyetini kısıtlayan ve aile içinde eşitliğin olmadığını kabul eden kadının eşinden çekinerek tasarrufta bulunacağını kabul eden onur kırıcı bir kural olmakla beraber kadını korumaktan çok onun ikinci sınıf bir insan olarak düzenlenmesi ile Anayasa'nın 10. maddesinde yer alan eşitlik düzenlemesine aykırı olduğunu da eklemiştir. Ancak AYM tarafından yapılan değerlendirmede kadın açısından sınırlama getirilen itiraz konusu kuralın, aile birliğini koruyarak kamu yararını gerçekleştirmeye yönelik olduğu ve demokratik toplum düzeninin gerekleriyle de bir çelişme bulunmadığı belirtilerek Anayasa'ya aykırılığı tespit edilmemiştir. Kanaatimizce AYM tarafından kadının hâkim onayına bağlı olarak eşinin yararına üçüncü kişilere borçlanabilmesi ancak aynı durumun koca bakımından herhangi bir onaya bağlı tutulmamasına ilişkin kararı, açıkça cinsiyete dayalı ayrıma ilişkin verilmiş olumsuz nitelikte bir karar olmakla birlikte çalışmanın başında da detaylıca açıklanmış olan CEDAW'ın 1. maddesinde belirtilen “kadınların medeni durumlarına bakılmaksızın hak ve özgürlükler konusunda cinsiyete bağlı olarak yapılan herhangi bir ayırım, yoksunluk ve kısıtlamanın “kadınlara karşı ayırım” olarak değerlendirileceği” ve 2. maddesinin (g) bendinde belirtilen “taraf devletlerin, kadınlara karşı ayrımcılık oluşturan yasa, yönetmelik, adet ve uygulamaları, değiştirmek ve kaldırmak için yasal düzenlemelerle birlikte gerekli uygun önlemleri almayı üstlendikleri” düzenlemelerine de aykırılık taşıdığı izahtan varestedir.

⁶⁸ AYM, T. 02.12.1993, E. 1993/23, K. 1993/55.

⁶⁹ AYM, T. 30.06.1998, E. 1997/27, K. 1998/43.

f. “Kadın Kocasının Soyadını Alır” Kuralı: Kadının Önceki Soyadını Kocasının Soyadının Önünde Kullanabilmesi

Mülga 743 sayılı Türk Kanunu Medenisi'nin 187. maddesi kadının evlendikten sonra, yalnızca önceki soyadını kullanmasına izin vermemektedir. Kadının medeni halindeki değişikliğe bağlı olarak soyadını değiştirmek zorunda kalması ise kadını mağdur etmekte ve “kimlik sorunu” yaşamalarına yol açmaktadır⁷⁰. Evli kadının soyadıyla ilgili hüküm, aynı ifadeyle, bu sefer 4721 sayılı Türk Medeni Kanun'un 187. maddesinde yer bulmuş ve bu sefer de bu maddenin Anayasa'nın 2, 10, 12, 17, 41 ve 90. maddelerine aykırılığı nedeniyle tekrar ele alınmıştır. 4721 sayılı TMK'nın 187. maddesine göre;

“Kadın, evlenmekle kocasının soyadını alır ancak evlendirme memuruna veya daha sonra nüfus idaresine yapacağı yazılı başvuruyla kocasının soyadı önünde önceki soyadını da kullanabilir. Daha önce iki soyadı kullanan kadın, bu haktan sadece bir soyadı için yararlanabilir.”

2013 yılında evli kadının soyadı meselesi AYM'nin önüne iptal davası konusu olarak değil, bireysel başvuru konusu olarak gelmiştir. Mahkeme, konuyu bu sefer çok daha farklı yorumlamıştır:

“Başvuruya konu yargılama kapsamında başvurusunun sadece evlenmeden önceki soyadını kullanmasına yetkili idari ve yargısal merciler tarafından izin verilmemesi şeklindeki uygulamanın, kişinin kimliğinin belirlenmesinde en önemli unsurlardan biri olan soyadının vazgeçilemezlik, devredilemezlik ve kişiye sıkı surette bağlı olma niteliklerinin kadının soyadı bakımından geçerliliğini etkilediği görülmekle, belirtilen uygulamanın Anayasa'nın 17. maddesinde tanımlanan manevi varlığın korunması ve geliştirilmesi hakkına yönelik bir müdahale olduğu açıktır”⁷¹.

AYM'nin, AİHS ve Anayasa'nın ilgili maddeleri hakkındaki yorumu tümüyle değişmiştir. Ancak bu dava bir iptal davası olmadığı için sadece hakkın ihlal edildiğine ve dava masraflarının başvurucaya ödenmesine karar verilmiştir. Söz konusu hüküm yasadaki yerini korumaktadır⁷². AYM tarafından verilen kararlar ışığında Türk aile hukukunda kadının varlığının geçmiş düzenlemelerin iptali ile gözle görülür bir gelişme kazanmasına rağmen AYM'nin kadın-erkek eşitliğini destekleyici düzenlemeler doğuran bu iptal kararlarından belli bir süre sonra tabiri caizse en başa dönerek kadının varlığını göz ardı eden kararlara imza atması ise kadın-erkek eşitliğinin sağlanması hususunda Mahkemenin oldukça çelişkili kararlar verdiğini gözler önüne sermektedir.

e. Kadının Kocasının Soyadını Almasını Öngören Kuralın İptali

Kadın hakları için uzun süredir verilen mücadelenin güncel bir kazanımı, kadının kocasının soyadını almasını öngören kuralın iptalidir. İptal kararı, 28.04.2023 tarihli ve 32174 sayılı Resmî Gazete'de⁷³ yayımlanmıştır. AYM, T. 22.02.2023, E. 2022/155, K. 2023/38 sayılı dosyasında⁷⁴ TMK m. 187'nin, AY'nin 2, 10, 17, 20, 90 ve 153. maddelerine aykırı olduğu gerekçesiyle iptaline karar vermiştir. Başvuru kararında soyadının, kadının kimliğinin ve kişiliğinin bir parçasını oluşturduğu belirtilmektedir. İtiraz konusu hükümle, kadının evlenmeden önceki soyadını kullanmasına ilişkin getirilen kısıtlamaların meşru bir amacı olmadığı ifade edilmektedir. Buna göre bir erkek doğumda edindiği soyadını yaşamı boyunca kullanabilirken, aynı hak kadınlar için öngörülmemiştir. AİHM'in farklı muamele sebebiyle ihlal kararı verdiği bu hakkın reddedilmesinin eşitlik ilkesi ile bağdaşmadığı açıktır. Söz konusu iptal kararı ile evli kadınların kocalarının soyadını alma zorunluluğunu ortadan kalkmıştır. AY m. 10 gereğince kadınlar, erkeklerle aynı haklara sahiptir. Bu sebeple kadınların kocasının

⁷⁰ MOROĞLU, s. 254.

⁷¹ AYM, *Sevim Akat Eşki*, B. No: 2013/2187, T. 19.12.2013.

⁷² ERDEM, Jülide Gül: “Yargı Kararlarında Kanun Önünde Eşitlik İlkesi ve Kadın Erkek Eşitliği”, *Akademik Hassasiyetler*, 2017, Cilt 4, Sayı 8, s. 40; DEMİR, Nazlı Hilal: “The Surname of Married Woman (Evli Kadının Bitmek Bilmeyen Soyadı Sorunu): An Everlasting Problem”, *Fasikül Hukuk Dergisi*, 2017, Cilt 9, Sayı 88, s. 10-13.

⁷³ 28.04.2023 tarihli ve 32174 sayılı Resmî Gazete.

⁷⁴ AYM, T. 22.02.2023, E. 2022/155, K. 2023/38.

soyadını almak zorunda olmaları cinsiyet ayrımcılığına açık bir örnektir. AYM'nin bu kararı ayrımcılığı ortadan kaldırmayı ve kadınların erkeklerle eşit muamele görmesini sağlamayı amaçlamaktadır. AYM tarafından böylesine bir kararın verilmesi, kadınların kişilik haklarına saygı gösterilmesini de sağlamaktadır. Kişilik hakları, tüm bireylerin en temel hakları arasındadır ve anayasal bir zorunluluk olarak korunmaktadır. Bir kadının evlilik yoluyla soyadının değiştirilmesi, kişilik haklarına aykırı bir eylem olarak görülmektedir.

AYM'ye göre kişinin kişiliğinin bir parçası olan soyadını taşıması, AY m. 20 uyarınca hem bir yükümlülük hem de bir haktır. Nitekim AİHM de bu hakkın AİHS m. 8 kapsamına girdiğini kabul etmiştir. Süreç içinde yapılan anayasa değişiklikleri, kanun önünde eşitlik ilkesinin hayata geçirilmesinden söz edebilmek için kadın-erkek eşitliğinin tam olarak sağlanması gerektiğini güçlü şekilde vurgulamıştır. Bu bağlamda kadın ve erkeğin evlenmeden önce ve sonra soyadlarını kullanma konusunda benzer durumda oldukları sonucuna varılmıştır. Kadınların evlilik öncesi soyadlarını evlendikten sonra sadece kocalarının soyadının önünde kullanabilecekleri; erkeklerin ise evlilik öncesi soyadlarını evlendikten sonra tek başına kullanabilecekleri öngörüldüğünden, eşit durumdaki eşler arasında cinsiyet nedeniyle farklı muamele yapıldığı açıktır. Karşı oy yazısının 12. paragrafı incelendiğinde *"İtiraz konusu, 'Kadın evlenmekle kocasının soyadını alır' kuralının da aile birliğinin korunması ve aile bağlarının güçlendirilmesi başta olmak üzere, nüfus kayıtlarının düzenli tutulması, resmi belgelerde karışıklığın önlenmesi ve soyun belirlenmesi gibi kamu yararı ve kamu düzeni gerekleriyle"* kabul edildiği belirtilir. Şüphesiz nüfus kayıtlarındaki karışıklığın önlenmesinde ve soy bağının sağlıklı şekilde kurulmasında kamu yararı vardır. Ancak önemle belirtmek gerekir ki kamu yararını sağlamanın tek yolunun, bir kadının evlendikten sonra kocasının soyadından önce kendi soyadını kullanması olduğu söylenemez. Bu nedenle eşlerden birinin soyadının veya başka bir adın ortak soyadı olmasına izin vermek ya da ortak soyadının eşlerin evlenmeden önceki soyadlarının bir kombinasyonu olmasını sağlamak mümkündür. Karşı oy yazısında yer alan tartışmalı bir diğer itiraz ise kadın ve erkeğin "aynı olduklarının" iddia edilemeyeceğidir. Buna göre *"insan olarak kadın ve erkek eşdeğer olsa da cinsiyetin yol açtığı farklılıklar açısından aynı olduklarını iddia etmek mümkün değildir."* ve *"Sonuç itibarıyla kadın ve erkeğin anatomik, fizyolojik, psikolojik ve cinsiyet farklılıkları sosyal anlamda da eşitliği imkânsız kılan bir özelliğe sahiptir. Kısacası kadın-erkek arasında yaratılış gerçekliği olarak yapısal eşitsizlik vardır"*. Ancak belirtmek gerekir ki erkekler ve kadınlar arasındaki farklılıklara bakıldığında, yaratılıştan gelen ontolojik bir "üstünlük" ya da "zayıflık" olmadığı açıktır. Dişil ya da eril doğalarına bakılmaksızın "insan olarak" yaratılmış olmaları, ontolojik olarak eşit olduklarını göstermektedir. Cinsiyetlerine bakılmaksızın insan olarak aynı öze ve ontolojik değere sahip olduğu kabul edilmelidir. Dolayısıyla toplumsal hayat içinde bu eşdeğerliliği savunmak için yasal eşitliğe, aynı fırsat ve olanaklara sahip olmak kaçınılmazdır⁷⁵. AYM, kanun hükmünün iptalinin yarattığı hukuki boşluğu göz önünde bulundurarak kararın Resmî Gazete'de yayımlanmasından dokuz ay sonra, 28.04.2024 tarihinde yürürlüğe gireceğine karar vermiştir. Bu halde 28.04.2024 tarihine kadar evlenen kadınların, kocalarının soyadını alma zorunluluğunun devam edeceği anlamına gelmektedir. Belirtilen tarihe kadar yasal düzenleme yapılmadığı takdirde yasal bir boşluk ortaya çıkacaktır. Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından boşluğun doldurulması için yeni düzenlemeler getirilmesi beklenilmektedir. Böylece kadınların sadece kendi soyadlarını kullanabilmeleri için yasal bir zemin oluşturulmuştur. Bu konunun güçlü toplumsal eleştirilere konu olduğu ve olmaya devam edeceği öngörülmektedir.

SONUÇ

"Kadının varlığı" açısından her ne kadar Türk aile hukuku alanında ataerkil döngüden kurtulmaya yönelik hukuki düzenlemelerin yapıldığı ve kararların alındığı belirtilmiş olsa da mevcut düzende kadınların devamlı olarak aile ve toplum içinde varlık mücadelesi verdiğini söylemek yerinde olacaktır.

⁷⁵ YILMAZ AYDIN, E. Sare: "Kadın Hareketinde Yeni Bir İvme: Toplumsal Cinsiyet Adaleti", *Turkish Policy Quarterly*, 2019, s. 112. (<https://www.muhammedbalci.com/hukukdunyasi/tce/872.pdf>, ET: 04.05.2023).

tır. Kadın-erkek arasındaki eşitsizliğin giderilmesine yönelik ilk olarak yaratılması gereken toplumsal bilinçtir. Çalışma bütününde de ele alınan kadınlara yönelik hukuki düzenlemelerin yalnızca yazılı metinler içinde yer almasından ziyade yaratılacak olan toplumsal bilinç ile beraber bu hukuki düzenlemelerin fiilen hayata geçirilmesini sağlamaya yönelik adımlar atılması gerekmektedir. Anayasa'nın "Kanun Önünde Eşitlik" başlıklı 10. maddesinin 2. fıkrasında belirtilen "*Kadınlar ve erkekler eşit haklara sahiptir. Devlet bu eşitliğin yaşama geçmesini sağlamakla yükümlüdür.*" maddesinin "Devletin Temel Amaç ve Görevleri" başlıklı 5. madde ile birlikte değerlendirilmesinin yerinde bir düzenleme olacağını söylemek mümkündür. Atılması gereken bir diğer önemli adımın ise "özel olan politik" düşüncesinin resmi makamlarca hayata geçirilmesi olacaktır. Kanaatimizce, "mahrem" kabul edilen alana hapsolan kadının maruz kaldığı şiddetin, "özel alan" içerisinde görülmekten çıkarılarak politik alana taşınması ve burada bir kamusal mücadelenin yaratılması önem arz edecektir. Sonuç olarak çalışmamızı "Demir Çeneli Melek" *Alice Paul*'un şu sözüyle bitirmek isteriz: "*There will never be a new world order until women are a part of it. (Kadınlar bir parçası olana kadar yeni bir dünya düzeni asla olmayacaktır.)*".

KAYNAKÇA

- ADEMOĞLU, Yalçın: “Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi’nde Türkiye 156 ülke arasında 133. sıraya geriledi”, 2021 (<https://tr.euronews.com/2021/04/01/cinsiyet-esitsizligi-endeksi-nde-turkiye-156-ulke-aras-nda-133-s-aya-geriledi>, ET: 19.12.2021).
- ALİSBAH TUSKAN, Aydeniz: “Toplumsal Cinsiyet, Toplumda Kadına Bıçilen Roller ve Çözümler”, *İstanbul Barosu Dergisi*, 2011, Cilt 85, Sayı 1, s. 85-88.
- ANDERMAHR, Sonya / LOVELL, Terry / WOLKOWITZ, Carol: *A Concise Glossary of Feminist Theory*, Arnold, London, 1997.
- ATAN, Meltem: “Radikal Feminizm: ‘Kişisel Olan Politikdir’ Söyleminde Aile”, *The Journal of Europe - Middle East Social Science Studies*, 2015, Cilt 1, Sayı 2, s. 1-21.
- BAŞTÜRK, İhsan: “Türk Anayasa Yargısı Perspektifiyle Erkeğin Zinası Suçu”, *Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2018, Cilt 8, Sayı 1, s. 27-45.
- BERKTAY, Fatmagül: “Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye”, *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları*, No. 7, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sivil Toplum Kuruluşları Eğitim ve Araştırma Birimi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 1-30 (Kadın).
- BERKTAY, Fatmagül: *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul, 2018.
- BRAIDOTTI, Rosi: *Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*, Columbia University Press, New York, 1994.
- BORA, Aksu / İŞAT, Ceren: *Düğüm Bilgisi*, KA-DER Yayınları, Ankara, 2006.
- BORA, Aksu: *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emegi ve Kadın Öznelliğinin İnşası*, 5.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- BUTLER, Judith: *Undoing Gender*, Routledge, New York, London, 2004.
- CODE, Lorraine: *Encyclopedia of Feminist Theories*, Routledge, London, 2000.
- ÇAĞLAR GÜRGEY, F. İrem: “‘Feminist Hukuk Teorisi’ Nedir?”, *Hukuk Kuramı*, 2014, Cilt 1, Sayı 5, s. 28-44.
- DAVIDOFF, Leonore: *Aile Paradoksu: Tarihçilere Bir Çağrı, Feminist Tarih Yazımında Sınıf ve Cinsiyet*, (Çev.) ATEŞER, Zerrin / SOMUNCUOĞLU, Selda, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- DE BEAUVOIR, Simone: *The Second Sex*, Vintage Books, New York, 2011.
- DEMİR, Nazlı Hilal: “The Surname of Married Woman (Evli Kadının Bitmek Bilmeyen Soyadı Sorunu): An Everlasting Problem”, *Fasikül Hukuk Dergisi*, 2017, Cilt 9, Sayı 88, s. 10-13.
- DEMİR, Pınar Özlem: *Yeni Medeni Kanunda Evli Kadınların Hukuki Durumu ile İlgili Yenilik ve Değişiklikler*, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2004.
- DİLTEMİZ MOL, Merve: “Özel Olan Politikdir”, 2021 (<https://feministbellek.org/ozel-olan-politiktir/>, ET: 15.12.2021).
- ERDEM, Jülide Gül: “Yargı Kararlarında Kanun Önünde Eşitlik İlkesi ve Kadın Erkek Eşitliği”, *Akademik Hissasiyetler*, 2017, Cilt 4, Sayı 8, s. 19-44.
- EROĞLU, Feride: *Avrupa Ülkeleri Anayasalarında Toplumsal Cinsiyet ve Kadın-Erkek Eşitliği ile İlgili Düzenlemeler*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Merkezi, Ankara, 2011.
- LERNER, Gerda: *The Creation of Patriarchy*, Oxford University Press, New York, Oxford, 1986.
- GÜNAY, Gülay / BENER, Özgün: “Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rollerini Çerçevesinde Aile İçi Yaşamı Algı-lama Biçimleri”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2011, Cilt 15, Sayı 3, s. 157-171.
- GÜNGÖR, Arzu Hazer: “Cinsiyet Eşitliğinin Anayasal Temeli ve Yorumu”, *İzmir Barosu Dergisi*, 2021, Cilt 86, Sayı 1, s. 133-180.
- HAFIZOĞULLARI, Zeki: *Zina Cürümleri*, Kazancı Hukuk Yayınları, Ankara, 1981.
- HANISCH, Carol: “The Personal is Political”, 2006 (<http://carolhanisch.org/CHwritings/PIP.html>, ET: 15.12.2021).

- HOŞGÖR, Ayşe Gündüz: “Türkiye’de Kırsal Kadının Toplumsal Konumu: Bölgesel Eşitsizlikler, Yasal Müdahaleler ve Kısmi Kazanımlar”, (Ed.) DURUDOĞAN, Hülya: *Türkiye’de Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları: Eşitsizlikler Mücadeleler Kazanımlar*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 295-314.
- HUMM, Maggie: *The Dictionary of Feminist Theory*, 2. Baskı, Prentice Hall/Harvester Wheatsheaf, New York, London, 1995.
- KANADOĞLU, Osman Korkut: “Feminizm ve Kadın Hakları”, *Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2021, Cilt 18, Sayı 1, s. 141-169.
- KARACA, Büşra Gül: *Türk Hukukunda Aile Kavramı ve Ailenin Korunması*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2017.
- KAYPAK, Şafak / KAHRAMAN, Mehmet: “Türkiye’de Kadının İnsan Hakları ve Anayasal Yansıması”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2016, Cilt 13, Sayı 33, s. 298-315.
- KELLY-GADOL, Joan: “The Doubled Vision of Feminist Theory: A Postscript to the ‘Women and Power’ Conference”, *Feminist Studies*, 1979, Cilt 5, Sayı 1, s. 216-227.
- KOÇAK, Murat: *Anayasa Mahkemesi ve Cinsiyet*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.
- KORUCULU, Irmak: *Kriminolojide Kadın Suçluluğunu Açıklayan Yaklaşımlar*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2019.
- MACKINNON, Catharine A.: *Feminist Bir Devlet Kuramına Doğru*, (Çev.) YÖNEY, Türkan / YÜCESOY, Sabir, Metis Yayınları, İstanbul, 2003 (Devlet Kuramı).
- MACKINNON, Catherine A.: “Feminism, Marxism, Method and the State: An Agenda For Theory”, *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 1982, Cilt 7, Sayı 3, s. 515-544 (Feminism).
- MORALIOĞLU, Aylin: “80’li Yıllarda Kadın Hareketi ve Kampanyalar”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2012, Sayı 99, s. 291-296.
- MOROĞLU, Nazan: “Kadının Kimlik Sorunu ‘Kadının Soyadı’”, *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 2012, Sayı 99, s. 246-268.
- NALBANT, Fatma / KORKMAZ, Tuğrul: “Feminist Teori Temelinde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Türkiye Bağlamında Değerlendirilmesi”, *Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2019, Cilt 5, Sayı 2, s. 165-186.
- ODER, Bertil Emrah: *Anayasa’da Kadın Sorunsalı: Norm, İçtihat ve Hukuk Politikası*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- OKTAY, Saibe: *Medeni Kanunda Kadın: Kadınların Gündemi*, Say Yayınları, İstanbul, 1997.
- RAMAZANOĞLU, Caroline: *Feminizm ve Ezilmenin Çelişkileri*, (Çev.) BAYATLI, Mefkure, Pencere Yayınları, İstanbul, 1998.
- SAĞLAM, Mehmet Ali: “Feminist Kuramda Kadının Politik Ekonomisi ve Dönüşümü”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 2020, Sayı 46, s. 394-412.
- SAĞLAM, Rabia: “Zinanın Hukuk- İçi ve Hukuk- Dışı Soykütüğü”, *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2020, Cilt 11, Sayı 1, s. 287-302.
- SAR, Esra: “Çalışma Hayatında Kadın İstihdamı ve Türkiye’de Yansımaları”, *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2021, Cilt 4, Sayı 1, s. 20-40.
- SCALES, Ann: “Towards a Feminist Jurisprudence”, *Indiana Law Journal*, 1980-1981, Cilt 56, Sayı 3, s. 375-444.
- ŞAFAK AYDIN, Ayşe: *Feminist Bir Bakışla Türk Aile Hukukunda Kadın Bedeni*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- TEKELİ, Şirin: *Feminizmi Düşünmek*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.
- TOKDOĞAN, Nagehan: “Biraz da Feminist Olmak Lazım”, (Der.) BORA, Aksu: *İradenin İyimsirliği*, Ayizi Kitap, İstanbul, 2015, s. 265-309.

UÇAN ÇUBUKÇU, Sevgi: *1980 Sonrası Kadın Hareketi: Ataerkilliğe Karşı Meydan Okuma, Türkiye’de ve Avrupa Birliği’nde Kadının Konumu: Kazanımlar, Sorunlar, Umutlar*, KA-DER Yayınları, İstanbul, 2004.

USTA, Sevgi: “‘Koca, Birliğin Revidir’ Hükmünden ‘Edinilmiş Mal Rejimi’ne: Evli Kadının Hukuki Durumu”, *Birkaç Arpa Boyu: 21. Yüzyıla Girerken Türkiye’de Feminist Çalışmalar - Prof. Dr. Nermin Abadan Unat’a Armağan*, Cilt 2, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 943-985.

WALBY, Sylvia: “Feminism in a Global Era”, *Economy and Society*, 2002, Cilt 31, Sayı 4, s. 533-557.

YILMAZ AYDIN, E. Sare: “Kadın Hareketinde Yeni Bir İvme: Toplumsal Cinsiyet Adaleti”, *Turkish Policy Quarterly*, 2019, s. 107-115 (<https://www.muhamrembalci.com/hukukdunyasi/tce/872.pdf>, ET: 04.05.2023).

ZEVKLİLER, Aydın / HAVUTÇU, Ayşe: *Medeni Hukuk Temel Bilgiler*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2003.